

ULUSLARARASI MOLLA FENÂRÎ SEMPOZYUMU
(4-6 ARALIK 2009 BURSA)
–BİLDİRİLER–

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MOLLA FANÂRÎ
(4-6 DECEMBER 2009 BURSA)
–PROCEEDINGS–

EDİTÖRLER/EDITORS

TEVFİK YÜCEDOĞRU
ORHAN Ş. KOLOĞLU
U. MURAT KILAVUZ
KADİR GÖMBEYAZ

BURSA 2010

Molla Fenârî'nin Bursa'daki Vakıfları

Saadet Maydaer, Dr.

Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Bursa, Türkiye

Giriş

Molla Fenârî, hem kendisinin hem de ailesinin maddî-manevî hizmetleriyle Bursa'nın tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Zira Molla Fenârî'nin kendisinin yanı sıra ailesinin fertlerinden eşi, kardeşi, çocukları, torunları ve hattâ azat ettiği

kölelerinin dahi Bursa'da vakıfları bulunmaktaydı. Bu vakıfların hepsini incelemek bildirinin sınırlarını aşacağından tebliğimizde yalnızca Molla Fenârî'nin Bursa'daki vakıfları ele alınmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Molla Fenârî'ye ait bir vakfiye bulunmaktadır. 833/1430 tarihli olan bu vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla Molla Fenârî, Kudüs'te bir medrese yaptırmıştır. Bu medreseye gelir sağlamak üzere Kütahya'da 4 köy bağışlamıştır. Bursa'da ise üç mescid ve bir medrese inşa ettirmiştir.¹ Bu mescidler ve medreseyle ilgili bilgilerimiz sadece vakfiyeyle sınırlı kalmamış, vakıf muhasebe kayıtları, tamirler vb. kayıtlardan yararlanılarak haklarında ayrıntılı bilgiler elde edilebilmiştir.

Manastır Mescidi: Manastır Mahallesi'ndeki bu mescidin Hisar'da, Osman ve Orhan Gaziler'in türbelerinin karşısında bulunduğu düşünülmektedir.² Bursa Kadı Sicilleri'nde daha çok “Mevlânâ Fenârî” ismiyle anılmakla birlikte³ “Manastır Mescidi” olarak da bilinen bu mescid, XIX. yy. ortalarına kadar aktif bir şekilde mahalle halkına hizmet vermiştir.⁴ XX. yy.

¹ BOA, Vakfiyeler, 19/6. Bu vakfiye, Molla Fenârî ve eşi Fahrünnisa Hanım'ın yanı sıra, Molla Fenârî'nin erkek kardeşi İsa Bey Fenârî'nin vakıflarını da kapsamaktadır.

² Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, no. 4519-4522, III, 197.

³ BŞS, A 18 87b; A 30 259b.

⁴ BŞS, B 240, 34a; BOA, Ev.D. 11242.

başlarında artık kullanılamaz hâle geldiğinden eve çevrilmiştir.⁵ Böylece Molla Fenârî'nin yaptırdığı bu mescid, yaklaşık beş yüz yıl varlığını sürdürmüştür.⁶

Vakfiyede mescidin imamı için öngörülen ücret günde 2 akçe iken, daha sonraki yıllarda küçük bir artışla 3 akçeye ulaştığı görülmektedir. Aynı şekilde müezzin için vakfiyede takdir edilmiş olan günde 1 akçe ücret, XVI. yy.'da 2 akçe olmuştur.⁷ Ancak vakfa ait muhasebe kayıtlarından birinde, Manastır'daki mescidde imam ve müezzin olan kişinin aynı zamanda Debbaglar Çarşısı'ndaki mescidde de görev yaptığı kaydedilmiştir.⁸ Bir kişinin aynı anda iki mescidde namaz kıldırması mümkün olmadığına ve aslanan her caminin kendine ait imam ve müezzin kadrosunun bulunması olduğuna göre, bu veriye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bu durum, ya geçici bir süreliğine vuku bulmuştur, ya da gerçekte iki ayrı kişi görevli olmasına rağmen kayıtta tek kalemde gösterilmiştir. Yahut imam Debbaglar Çarşısı'nda öğle ve ikinci namazlarını kıldırırken, diğer vakitleri Manastır'daki mescidde kıldırması, müezzinle dönüşümlü olarak görevlerini sürdürmüşlerdir.

Hisar içinde yer alan bu mescidin görevlilerinin elde ettikleri gelir, Molla Fenârî vakfından aldıkları ücretle sınırlı kalmamıştır. Öncelikle mahalle halkı, mescide ve görevlilerine yönelik vakıflarda bulunmuşlardır. Bunlardan Hurşid bin Abdullah, vakfiyesinde Manastır'daki Mevlânâ Fenârî Mescidi imam ve müezzinine günde iki cüz Kur'ân-ı Kerim okumaları karşılığında birer akçe ödenmesini şart koşturmuştur.⁹ Başka bir hayırsever Sinan bin Abdullah ise vakfettiği 36.000 akçenin gelirinden, her gün Ulucami'de öğle ve ikinci namazlarından sonra birer aşır okuyan dört kişiye birer akçe verilmesini istemiştir. Bu dört kişinin kimler olacağını da vakfiyesinde ayrıntılı bir şekilde belirtmiş ve bunlar arasında Manastır'daki Mevlânâ Fenârî Mescidi imam ve müezzinini de zikretmiştir.¹⁰ Böylece mescid görevlilerinin elde ettikleri ücretler ikişer akçe daha artmıştır. Her iki vâkının Manastır'daki Fenârî Mescidi'ne olan ilgileri görevlilerle sınırlı kalmamış, ayrıca yine her ikisi mescidin aydınlatılması

⁵ Kepcioğlu, K., *a.g.e.*, III, 197; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gazîler, Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402): İstanbul Mimari Çağının Menşei*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1966, I, 399.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Maydaer, Saadet, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt: Hisar*, Emin Yayınları, Bursa 2009, 77-78.

⁷ BŞS, A 64 168^a; A 82 148^a; A 163 44^b; A 91 75^a.

⁸ BŞS, A 163 44^b.

⁹ BŞS, A 18 87^b.

¹⁰ BŞS, A 30 259^b.

için de vakıfta bulunmuşlardır. Bu iki vâkıfı aynı mescide hizmet etmekte buluşturan önemli bir ortak noktaları daha vardır ki, o da her ikisinin Fenârî ailesinin azatlı köleleri olmalarıdır. Hurşid bin Abdullah, Molla Fenârî'nin torunu Mevlânâ Ali Çelebi¹¹ el-Fenârî'nin atıki yani azat ettiği kölesidir.¹² Hoca Sinan bin Abdullah ise, Fâhru'l-ulema ve'l-ayan Mevlânâ Fahreddîn Mehmed Çelebi bin el-merhum Mevlânâ Ali Çelebi el-Fenârî'nin atıkidir.¹³

Manastır Mahallesi'ndeki Mevlânâ Fenârî Mescidi 960-961/1553-1554 yılında 368 akçe tutarında bir tamir görmüştür.¹⁴ Ayrıca mescidin aydınlatılması için Molla Fenârî vakfından 977/1569 yılında 24 akçe sarfedildiği kaydedilmiştir.¹⁵

Debbağlar Çarşısı'nda İnşa Ettirdiği Mescid: Molla Fenârî'nin 833/1430 yılındaki vakfiyesinde inşa edilmesini istediği ve imamı için günde 1,5, müezzini için ise 0,5 akçe ücret tayin ettiği bu mescide dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Mescid 960-961/1553-1554 yıllarında iki defa tamir görmüş, bu tamirler için bir seferinde 231, diğesinde ise 322 akçe olmak üzere toplam 553 akçe harcanmıştır.¹⁶ Molla Fenârî'nin vakfına ait muhasebe kayıtlarında Debbağlar Mescidi'ne dair yapılan masraflardan söz edilmekle birlikte, diğeri iki mescidin aksine bu mescidde görev alacak imam ve müezzine müstakil bir ücret belirlenmemiş olması dikkat çekicidir. Yalnızca 976-977/1568-1569 yılı muhasebe kaydında, Manastır Mescidi'nde görev alan imam ve müezzinin, aynı zamanda Debbağın Mescidi'nde de vazifesini icra edeceği ve karşılığında imamın 3, müezzinin 2 akçe ücret alacağı bildirilmiştir.¹⁷ Aynı kayıttan anlaşıldığına göre 976/1568 yılında bu mescidin hasırını için 30 akçe sarfedilmiştir.¹⁸

Molla Fenârî vakfının Debbağlar Çarşısı ile olan ilgisi sadece buradaki mescidden ibaret değildir. Debbağhane'den alınan ayda 40, yılda 480 akçelik kira

¹¹ BŞS, A 8 18a; Ali Çelebi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa 1287, 245-248; Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şekâ'ik*, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, c. I içinde haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, 199-204.

¹² BŞS, A 18 87b.

¹³ BŞS, A 30 259b.

¹⁴ BŞS, A 64 168a.

¹⁵ BŞS, A 163 44b.

¹⁶ BŞS, A 64 168a.

¹⁷ BŞS, A 163 44b.

¹⁸ BŞS, A 163 44b.

ücreti 969/1562 ve 977/1569 yıllarında Molla Fenârî vakfının gelirleri arasında kaydedilmiştir.¹⁹ 977/1569 yılında debbağhanenin yiyeceği için 30, kandilleri için ise 40 akçe harcadığı bildirilmektedir.²⁰ Debbağhane'deki bu dükkânlar vakfiyede zikri geçen ve Debbağlar Mescidi'nin altında olduğu bildirilen dört dükkân olmalıdır.²¹ Bursa'daki debbağlar Tahtakale ile Hisar arasında, Pınarbaşı'ndan çıkıp Hisar'ın doğu tarafından Tahtakale'ye, oradan da Orhan Camii'ne doğru akıp, Gökdere ile birleşen akarsu boyuna yerleşmişlerdi.²² Dolayısıyla Debbağlar Çarşısı'nda inşa ettirilen mescidin konumu da Tahtakale ile Hisar arasında yer almış olmalıdır. Günümüze ne debbağhaneden ne de mescidden herhangi bir iz ulaşmıştır.

Molla Fenârî Mescidi (Pınarbaşı'nda İnşa Ettirdiği Mescid):

Molla Fenârî'nin Pınarbaşı'nda inşa ettirdiği mescid, kabrinin yanındadır. Vakfiyesinde zikri geçen ve Bursa'da inşa ettirdiği kurumların arasında her ne kadar orijinallliğini muhafaza edememişse de günümüze ulaşabilen tek yapıdır. Bursa'ya hâkim yüksek bir yerde, Pınarbaşı ile Maksem arasında, şehrin güney yamaçlarında inşa edilmiş bu mescidin bulunduğu semt, günümüzde de "Molla Fenârî" adıyla bilinmektedir.²³ Cami duvarları moloz taşlarla örtülmüştür. Cami dikdörtgen planlıdır ve asıl ibadet yerini, Bursa tipi kemer ikiye ayırmıştır. Bina ahşap çatılı olup, kiremitle kaplıdır ve üzerinde sekiz dilimli taç bulunmaktadır.²⁴ Ayverdi caminin yeni yapılmış olduğunu ve sadece minarenin şerefeye kadar olan kısmının eski olduğunu bildirmektedir.²⁵ Molla Fenârî'nin mezarı da bu caminin haziresinde yer alır. 834/1431 tarihinde vefat eden Molla Fenârî, 833/1430 tarihinde vakfettiği ve kendi adıyla anılan bu mescidin yanına gömülmüştür.

Mescidin görevlileri için vakfiyede belirlenen ücret, imam için günde 2 ve müezzın içinse günde 1,5 akçedir.²⁶ İlerleyen yıllarda imamın ücreti aynı

¹⁹ BŞS, A 82 148a; A 163 44b.

²⁰ BŞS, A 163 44b.

²¹ BOA, Vakfiyeler, 19/6.

²² Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, 57.

²³ Kaplanoglu, Raif, *Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001, 216.

²⁴ *Bursa Camileri Albümü* (haz. Selim Arık, Ahmet Saçıntı & Nurullah Karakaş), Bursa Müftülüğü, Bursa 2004, 73.

²⁵ Ayverdi, E. H., *a.g.e.*, I, 399.

²⁶ BOA, Vakfiyeler, 19/6.

kalmış, ancak XVI. yüzyılda müezzinin aldığı ücret 1 akçeye indirilmiştir.²⁷ Muhasebe kayıtlarında imam evine harcanan 332 ve 346 akçeden söz edilmektedir.²⁸ Her ne kadar vakfiyede böyle bir şart koşulmamışsa da, bu durumda mescidin imamına tahsis edilen bir evin varlığı gündeme gelmektedir. Uzun bir süre iki görevliyle hizmet veren mescidin son dönemlerde bir de hatip kadrosuna kavuştuğu görülmektedir.²⁹

Mescidin varlığını sürdürebilmek için çeşitli tamirler geçirmesi gerekmiştir. Tamirler için yapılan harcamalar ufak çaplı olduklarında vakfın yıllık bütçesinden kolayca karşılanabilirken,³⁰ bazen vakıf çalışanlarının 1,5 yıl gibi uzun bir süre maaş alamayacakları, diğer bir deyişle rakabeye³¹ gidilmesini gerekli kılan büyük meblağlara ulaşabiliyorlardı.³² Örneğin Zilhicce 983/Mart 1576'da cami, vakfa ait diğer binalarla birlikte harabe-müşrif yani yıkılmaya yüz tutmuş bir hâlde olduğundan, 24.200 akçeye tamir ettirilmiştir. Ancak bu büyük çaplı tamir için vakıf, 1,5 yıl rakabeye gitme kararı almak zorunda kalmıştır.³³ Yaklaşık otuz yıl sonra Rebiulevvel 1015/Temmuz 1606'da cami ve medrese tekrar harabe-müşrif hâle gelmiş ve bu sefer bilirkişi tarafından tamir için 38.000 akçe tahmini bedel bildirilmiştir. Bu meblağ oldukça fazla olduğu için, yine rakabeye gitme kararı alınmış, ancak bu sefer vakıf çalışanlarından bazıları duruma itiraz etmiştir. Bu yüzden tamir gecikmiş ve tamirin bir an evvel yapılabilmesi için İstanbul'dan ferman çıkartılmıştır.³⁴

Fenârî Mescidi için yapılan harcamalar tamir masraflarından ibaret değildir. Bu mescidin de o dönemdeki her mescid gibi, aydınlatmada kullanılan malzemeler ve hasır gibi bazı ihtiyaçları olmuştur. Bu bağlamda 977/1569'da mescidin sadece balmumu ihtiyacını karşılamak için 320 akçe harcanmıştır.³⁵

²⁷ BŞS, A 64 168a; A 82 148a.

²⁸ BŞS, A 82 148b; A 163 44b.

²⁹ BOA, Ev.D. 11242.

³⁰ BŞS, A 82 148a.

³¹ Rakabe, vakıf eserlerinin tamire ihtiyaç duydukları ve vakfın bu onarıma gücünün yetmediği dönemlerde, vakıf çalışanlarının maaşlarının ödenmeyerek, biriken paranın öncelikle onarıma harcanması demektir. Bk. Hızlı, Mefail, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1994), 53-70.

³² BŞS, A 108 142b; B 25 161b.

³³ BŞS, A 108 142b.

³⁴ BŞS, B 25 161b.

³⁵ BŞS, A 163 44b.

Molla Fenârî Medresesi: Medrese, Molla Fenârî'nin Pınarbaşı'ndaki mescidinin üst sokağında, avlu kapısının karşısında yer alıyordu.³⁶ Vakfiyede medresenin müderrisine günde 7 akçe ücret tayin edilmiş, ayrıca iskânı için bir ev tahsis edilmesi istenmiştir. Bu ev, Molla Fenârî Mescidi'nin yanındadır.³⁷ Müderrise ödenen ücret doğal olarak aynı kalmamış, 10-50 akçe arasında değişmiştir.³⁸ Bu değişimde etkili olan unsur, medreseden ziyade müderris olan kişinin derecesi gibi gözükmektedir.³⁹

Medresede okuyan öğrenciler için vakfiyede belirlenen ücret ayda 60 akçedir.⁴⁰ Günde iki akçeye tekabül eden bu ücret, XVI. yüzyılda günde 5 akçeye yükselmiştir.⁴¹ Vakfiyede öğrenci sayısı ya da kişi başına ödenmesi istenen ücret bildirilmeyip, sadece öğrencilere ödenecek toplam ücret tayin edildiğinden, öğrenci sayısı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak kişi başına bir akçe ödeneceği varsayılırsa, medresede toplam 5 öğrencinin öğrenim gördüğü söylenebilir. Aynı şekilde bu ücret bir yerine yarım akçe olarak düşünüldüğünde öğrenci sayısı ona çıkacaktır.⁴²

Medrese tüm yapılar gibi zamanla yıpranmış ve çeşitli tamirler geçirmek zorunda kalmıştır. 961/1554'te 188 akçe, 969/1562'de mescid ve zaviyeyle birlikte 325 akçe, 983/1576'da vakfa ait diğer binalarla birlikte 24.200 akçe ve 1015/1606'da Pınarbaşı'ndaki Molla Fenârî Camii'yle beraber 38.000 akçe harcanarak tamir edilmiştir.⁴³ Medresenin yanı sıra, medresede görev yapan müderrisin evi de çeşitli tamirler geçirmiş, vakıf bütçesinden bu eve de 961/1554'te 148, 977/1569'da 63 akçe sarf edilmiştir.⁴⁴ Koyunluoğlu, medresenin son müderrisinin Müftüzâde Hacı Kâmil Efendi olduğunu bildirmektedir.⁴⁵ Medrese günümüze ulaşmamıştır.

³⁶ Hızlı, M., *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, 49.

³⁷ BOA, Vakfiyeler 19/6.

³⁸ BŞS, A 64 168a; A 82 148a; Hızlı, M., *a.g.e.*, 50.

³⁹ Hızlı, M., *a.g.e.*, 50. Ayrıca XVI. yüzyılda bu medresede görev alan müderrislerin isimleri için bk. Hızlı, M., *a.g.e.*, 51-52.

⁴⁰ BOA, Vakfiyeler, 19/6.

⁴¹ BŞS, A 82 148a; A 163 44b; A 91 75a; A 64 168a.

⁴² Hızlı, M., *a.g.e.*, 51.

⁴³ BŞS, A 64 168a; A 82 148a; A 108 142b; B 25 161b.

⁴⁴ BŞS, A 64 168a; A 163 44b.

⁴⁵ Koyunluoğlu, A. Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Vilayet Matbaası, Bursa 1935, 155.

I. Molla Fenârî Vakfının Gelirleri

Molla Fenârî, Bursa’da inşa ettirdiği bu kurumların giderlerini karşılamak için çeşitli gelir kaynakları sağlamış ve bunları vakfiyesinde ayrıntılı bir şekilde bildirmiştir. Buna göre, Bursa yakınındaki Kızık Köyü’nde bulunan üç arsa ile buraya bitişik bir bahçeyi ve yine bu civardaki başka bir bahçeyi, Naibiye Köyü’nde büyük bir bağ, Bursa’nın kenarında Hamza Bahçesi diye bilinen bir yeri vakfetmiştir. Ayrıca medresenin civarında bir bahçe ile Bursa’nın kenarında yer alan başka bir bahçeyi yine bu kurumların yararına bağışlamıştır. Bunların yanı sıra vakfettikleri arasında ikisi Gökdere’de bir diğeri de Şhreküstü Zaviyesi’nde olmak üzere üç değirmen ile 22 adet dükkân da yer almaktadır. Bu dükkânlardan 9’u Hüdavendigâr Hamamı karşısında, 9’u Doğangözü Hanı civarında, 4’ü ise Sûku’d-debbagîn/Debbaglar Çarşısı’nda yaptırdığı mescidin hemen altında bulunuyordu. Şemseddîn Fenârî’nin hanımı Fahrünnisa da eşinin mescidlerine gelir olmak üzere iki bahçe bağışlamıştır. Bunlardan ilki Hacı İlyas Mahallesi’nde, ikincisi ise Şhreküstü Mahallesi’ndedir.⁴⁶

Tablo 1. Molla Fenârî tarafından inşa ettirilen kurumlara gelir getirmek üzere vakfiyesinde vakıf olarak bağışlananlar

Vakfeden	Arsa		Bağ/Bahçe		Değirmen		Dükkân		Ev	
	Yeri	A	Yeri	A	Yeri	A	Yeri	A	Yeri	A
Molla Fenârî	Kızık Köyü	3	Kızık Köyü yakınında	2	Gökdere	2	Hüdavendigâr Hamamı karşısı	9	Fenârî Medresesi yakını	1
			Zeyl-i Bursa	2	Şhreküstü Zaviyesi	1	Doğangözü Hanı civarı	9		
			Medrese civarı	1			Sûk-ı Debbagîn Mescidi’nin altında	4		
			Naibiye Köyü (Bağ)	1						

⁴⁶ Fahrünnisa Hanım, söz konusu emlakın gelirinden, eşi Molla Fenârî’nin Bursa’da inşa ettirdiği üç mescidin imam ve müezzinlerinin ücretlerinin ödenmesini istemiştir.

Fahrünnisa Hanım		Hacı İlyas Mahallesi	1						
		Şehreküstü Mahallesi	1						

Tablo 1’de de görüldüğü üzere vakfın giderlerini karşılamak üzere dükkân, oda, değirmen vb. gayr-i menkuller bağışlanmıştır. Vakfın bunlardan gelir elde etmesi, kiralar ya da mukataalar⁴⁷ yoluyla sağlanacaktır. Vakfiyede öngörülen söz konusu gelir kaynaklarının uygulamada ne ölçüde vakfa katkıda bulunduklarını anlayabilmek için, vakfın daha sonraki dönemlerde tutulan muhasebe kayıtlarından yararlanmak gerekir. Bu nedenle Molla Fenârî vakfına dair elde edilebilen muhasebe kayıtları incelenmiş ve veriler aşağıda tablolastırılmıştır.

Tablo 2. Molla Fenârî vakfının muhasebe kayıtlarına göre gelirleri

KİRALAR				
	Adı/Yeri	Gelir		
		960-961/1553-1554 yılı muhasebe kaydına göre ⁴⁸	968-969/1561-1562 muhasebe kaydına göre ⁴⁹	976-977/1568-1569 yılı muhasebesine göre ⁵⁰
DÜKKÂN	Tavuk Pazarı yanında	4980		5820
	Tahtakale		347	
	Debbaghane		Ayda 40 yılda 480	480
	2 bab dükkân (yeri belirtilmemiş)			360

⁴⁷ Mukataa, arazinin belirli bir kira karşılığında birine bırakılmasını ifade eder. Dolayısıyla burada mukataa, zemini vakfa ait olan bir arazide yapılan binayı kullananların, ya da toprağa ağaç dikmek vs. şeklinde tasarruf eden kişilerin ödedikleri yer kirasını ifade etmektedir. Terim olarak mukataa, devlete ait bir varidatın bir bedel karşılığında kiralanması yani geçici olarak temlik anlamında kullanılır. Bk. Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi, Ankara 1996, 679; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, 16. bs., Ankara 2004, II, 578.

⁴⁸ BŞS, A 64 168^a.

⁴⁹ BŞS, A 82 148^a.

⁵⁰ BŞS, A 163 44^b.

	Balıkpazarı'ndaki dükkanlar (odalarla birlikte)		Ayda 415 yılda 4980	
DEĞİRMEN	Gökdere	2683	2163	2070
	Şehreküstü Zaviyesi	1916	2565	2760
	Bahçe	1530	1357	1415
	Büzürk	1208	1131	
	Küçük	1176	830	1305
ODA /EV	Tahtakale		1565	
	Odalar ...		315	
	18 bab oda			1469
	Yahudi haneleri			960
MUKATAA	Zemin-i Hamam-ı suğra	480	480	480
	Kariz?	72	72	
	Zemin-i mah...	3843	3818	3728
	Zemin-i bahçe (Çakallar yakınında)	1500	1500	1500

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere, vakfın gelirleri dükkân, oda, değirmen gibi gayr-i menkullerden elde edilen kiralara ve bir nevi yer kirası olan mukataa ücretlerinden oluşuyordu. Bunlar arasında en fazla gelir değirmenlerden elde ediliyordu. XVI. yüzyılda yılda 7500-8500 akçelik bir gelir sağlayan beş değirmenden yalnızca üçü vakfiyesinde yer almaktadır. Söz konusu değirmenlerden en çok gelir getirenleri yılda 2000-2600 akçe ile Gökdere Değirmeni ve 1900-2700 akçe ile Şehreküstü Zaviyesi Değirmeni'dir. Dükkânlardan elde edilen gelir, kayıtlardaki belirsizlik nedeniyle tam olarak tespit edilememiştir. Ancak yılda toplam 5000-6000 akçe civarında olduğu tahmin edilebilir. Odalardan elde edilen kira miktarı 1800-2500 akçe civarında iken, mukataa gelirleri 5700-6000 akçe arasında değişmektedir. Vakfın “asl-ı mal” denilen toplam yıllık geliri ise 961/1554'te 22.931, 969/1562'de 21.963, 977/1569'da 22.347, 982/1574'te 21.229 akçe olarak kaydedilmiştir.⁵¹ Dikkat edilirse bu miktarlar birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla vakfın gelirlerinde yıldan yıla önemli değişiklikler kaydedilmemiştir.

⁵¹ BŞS A 64 168a; A 82 148a; A 163 44b; A 91 75a.

II. Molla Fenârî Vakfının Giderleri

Vakfın giderlerini, görevlilere ödenen ücretler, vakfa ait emlake ödenen mukataa ücretleri, tamir masrafları, mescidlerin hasır, balmumu vb. ihtiyaçlarıyla diğer farklı harcamalar ve vergiler oluşturmaktadır.

Tablo 3. Molla Fenârî vakfının görevlileri ve aldıkları ücretler

Vakıf bünyesinde görev alanlar	ÜCRETLER						
Personel	Vakfiyeye göre		960-61/1553-1554 yılı muhasebesine göre ⁵²	968-969/1561-1562 yılı muhasebesine göre ⁵³	976-977/1568-1569 yılı muhasebesine göre ⁵⁴	981-982/1573-1574 yılı muhasebesine göre ⁵⁵	1259/1843 yılı ⁵⁶
İdari Personel	Mütevelli	Mahsulün 1/10'u			Mahsulün 1/10'u 2234+720		Yılda 30 kuruş
	Kâtip	1	2	2	Günde 2 yılda 720	Yılda 720 akçe	Yılda 12 kuruş
	Cabi	3	4	3	Günde 3 yılda 1080	Yılda 1080 akçe	
	Hademeler	-	Yılda 60	Ayda 5			
Debbağlar Çarşısı Mescidi	İmam	1,5					
	Müezzin	0,5					
Manastır Mescidi	İmam	2	3	3	Günde 3 (Debbağlar M.'yle birlikte) yılda 1080	Yılda 1080 akçe	Yılda 60 kuruş
	Müezzin	1	2	2	Günde 2 (Debbağlar M.'yle birlikte) yılda 720	720	
Pınarbaşı'nda Fenârî Mescidi	İmam	2	2	2	Günde 2 yılda 720	720	
	Müezzin	1,5	1	1	Ayda 35 yılda 420	420	Hatip 66 kuruş
Pınarbaşı'nda Fenârî Medresesi	Müderris	7	10	10	Talebeyle birlikte ayda 720 yılda 9000	Yılda 7200 akçe	Yılda 90 kuruş
	Talebe	Aylık 60 akçe	5	5 (günlük)		Yılda 1800 akçe	

⁵² BŞS, A 64 168^a.

⁵³ BŞS, A 82 148^b.

⁵⁴ BŞS, A 163 44^b.

⁵⁵ BŞS, A 91 75^a.

⁵⁶ BOA, EV.D. 11242.

Toplam		21,5	29,1 Yılda: 10.500	Günde: 28 Yılda: 10.140	Günde: 46,37 Yılda: 16.694	Günde: 38,16 Yılda: 13.740	Günde: 0,71 Yılda: 258 kuruş
--------	--	------	-----------------------	----------------------------	-------------------------------	-------------------------------	------------------------------------

Tablo 3’te Molla Fenârî vakfında yer alan görevliler ve aldıkları ücretler vakfiye ve vakfa dair muhasebe kayıtları esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablodan da anlaşılacağı üzere vakıf çalışanlarının ücretlerinde zaman zaman ufak değişiklikler olabilmektedir. Vakfın mütevellisinin sabit bir ücret yerine gelirin onda birini alması, kendisine ödenmiş olan ücretin tayinini zorlaştırmaktadır. Sadece 976-977/1568-1569 yılı muhasebesinde müteveli ücreti belirtilmiştir. Son dönemde 30 kuruş olarak belirtilen ücret, artık sadece Molla Fenârî vakfının mütevellisine ait değildir. Zira 1259/1843 tarihli bu belgede, Molla Fenârî, İsa Bey Fenârî, Kadiasker Ali Efendi el-Fenârî ve Ahmed Paşa el-Fenârî vakıflarının tamamı birlikte âdeta tek bir vakıfmış gibi değerlendirilmektedir.⁵⁷ Dolayısıyla son dönemlerde Fenârîler’e ait tüm vakıfların tek bir çatı altında toplandığını söylemek mümkündür. Vakfiyede bulunmayıp da daha sonraki kayıtlarda karşımıza çıkan “Hüddam-ı Molla Fenârî” kadrosu ile kastedilen, Molla Fenârî’nin kabri ile ilgilenen kimseler olmalıdır.⁵⁸ Yine vakfiyede yer almayan bir görevli de Pınarbaşı’ndaki Fenârî Mescidi hatibidir. Ancak bu kadronun Fenârî vakıflarının tek bir bünyede toplandıkları XIX. yüzyılda ihdas edildiği gözden kaçırılmamalıdır.

Vakfın gider kalemleri görevlilere ödenen ücretlerle sınırlı değildir. Ücretlerin dışında, vakfa ait binaların ayakta kalabilmesi için gerekli olan bakım ve tamir masrafları, yine kurumların düzenli işleyişini sağlayabilmek için yapılan aydınlatma, ısıtma vb. ihtiyaçları gidermek üzere yapılan harcamalar, vakfın ödemekle yükümlü olduğu mukataa ücretleri ve diğer çeşitli masraflar, gider kalemleri olarak kaydedilmiştir.

Tablo 4. Molla Fenârî vakfının tamir masrafları

TAMİRLER		
960-961/1553-1554 yılı muhasebe kaydına göre ⁵⁹	968-969/1561-1562 muhasebe kaydına göre ⁶⁰	976-977/1568-1569 yılı muhasebesine göre ⁶¹

⁵⁷ BOA, EV.D. 11242.

⁵⁸ BŞS, A 64 168^a.

⁵⁹ BŞS, A 64 168^a.

Tamir edilen	Miktarı	Tamir edilen	Miktarı	Tamir edilen	Miktar
...	632	Yahudi odaları ve duvar tamiri	980	Şehreküstü Zaviyesi'ndeki değirmenin duvarının yenilenmesi	796
Medrese	188	Mescid, medrese, zaviye	325	Şehreküstü Zaviyesi Değirmeni'nin taşı	1110
Mescid-i Debbagın	231	Balıkpazarı'ndaki dükkânlar	423	Tavuk Pazarı'ndaki dükkânlar	410,5
Mahalle-i Manastır ...	519	Odalar	134	Bahçe Değirmeni	284
Mescid-i Fenârî?	368+368	Cabi odaları	128	Küçük Değirmeni ve taşı	1963
Mescid-i Debbagın	322	Tahtakale'deki dükkân ve odalar	448	Küçük ve Zaviye Değirmenleri	181
Hane-i müderris	148	Molla Fenârî Mescidi imamının evinin tamiri	332	Gökdere Değirmeni	242
Tavuk Pazarı'ndaki dükkânlar	564			Müderris evi	63
Hane-i cedit	475			Tavuk Pazarı'ndaki kariz (ihrac-ı beratla birlikte)	28
Edevat	120			Bezîrgân Dede Değirmeni taşı (3 adet), hammaliye, üstadiye	2314
Haffafan dükkânları	203				
Odaha-i Tahtakale	645				
Tavuk Pazarı'ndaki odalar	329				
Bahçe	1191				

⁶⁰ BŞS, A 82 148^b.

⁶¹ BŞS, A 163 44^b.

Değirmeni					
Küçük Değirmeni	1280				
Bağ evi	673				
Gökdere Değirmeni	1107				
Büyük Değirmeni	382				
Zaviye Değirmeni	1096				
Odaların yakınındaki kariz	249				
Yahudi evleri	538				
Toplam	11.292		2770		7391,5

960-961/1553-1554'te vakfın sahip olduğu mal varlıklarına ilişkin tamir masrafları diğer yıllara oranla biraz daha fazladır. Bu dönemde tamirler için toplam 11.292 akçe harcanırken, 968-969/1561-1562'de 2770 ve 976-977/1568-1569'da 7391,5 akçe bu kalemde gider olarak gösterilmiştir. Aradaki fark, 961/1554'te mescidler, medrese, müderris evi, dükkân, ev ve değirmenlerin diğer bir deyişle vakfın sahip olduğu emlakın neredeyse tamamına yakınının onarımından geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. Doğal olarak bu büyük bakımın ardından uzunca bir süre büyük çapta bir bakım yapılmamış, 969/1562'de mescid, medrese ve zaviyenin tamamının tamiri için sadece 325 akçe sarf edilmiştir. Elde ettiğimiz muhasebe kayıtlarında yer almamakla birlikte vakfa ilişkin büyük ölçekli bakımlar 983/1576 yılında 24.200 ve 1015/1606'da 38.000 akçe harcanarak gerçekleştirilmiştir.⁶² Her iki tamirde de vakıf rakabeye gitmek zorunda kalmışken, Tablo 4'te gösterilen tamirlerde vakfın kendi imkânları fazla zorlanmadan gerekli bakım ve onarım gerçekleştirilebilmiştir.

⁶² BŞS, A 108 142b; B 25 161b.

Tablo 5. Vakfın ödediği mukataalar

MUKATAALAR			
Adı	Miktarı		
	960-961/1553-1554 yılı muhasebe kaydına göre ⁶³	968-969/1561-1562 muhasebe kaydına göre ⁶⁴	976-977/1568-1569 yılı muhasebesine göre ⁶⁵
Zemin-i dekâkin, odalar, değirmen, bahçe	282	282	
Zemin-i dekâkin-i Tavuk Pazarı			120
Zemin-i Asiyab-ı Zaviye			30
Asiyab-ı Gökdere			60
Şaban vakfı			168
Zemin-i odaha-i Yahudi ve adi kariz			32

Vakfın ödemekle yükümlü olduğu mukataa ücretleri, Tablo 5'te de görüldüğü üzere vakfın sahip olduğu dükkân, oda, değirmen ve bahçelerin zeminlerinin kullanım hakkını elde edebilmek içindir. Demek ki Molla Fenârî vakfı, sahip olduğu mal varlığının bir kısmının zeminine sahip olup, bunların kullanım hakkını mukataa ücretiyle kiracılara devrederken, bir kısım emlakini de mülkiyeti kendinde olmayan araziler üzerine inşa ederek, onların sahiplerine mukataa ücreti ödemek durumunda kalmıştır. Bu toprakların devlete mi ait olduğu, yoksa özel mülkiyette mi olduğu kaydedilmemiştir.

Tablo 6. Vakfın diğer masrafları

DİĞER MASRAFLAR					
960-961/1553-1554 yılı muhasebe kaydına göre ⁶⁶		968-969/1561-1562 muhasebe kaydına göre ⁶⁷		976-977/1568-1569 yılı muhasebesine göre ⁶⁸	
Harcama	Miktarı	Harcama	Miktarı	Harcama	Miktarı

⁶³ BŞS, A 64 168^a.⁶⁴ BŞS, A 82 148^a.⁶⁵ BŞS, A 163 44^b.⁶⁶ BŞS, A 64 168^a.⁶⁷ BŞS, A 82 148^b.⁶⁸ BŞS, A 163 44^b.

yapılan yer		yapılan yer		yapılan yer	
Şem-i revgân-ı mescid	72	Baha-i şem-i asel bera-yı mescideyn	122	İhrac-ı zeyl-i odaha	16
Hasir-i mesacid	155	Baha-i şem-i revgân bera-yı mescideyn	65	Baha-i şem-i asel bera-yı cami adet 4	320
Seccade-i mihrap	77	Hasir-i bera-yı mescideyn	160	Baha-i şem-i revgân bera-yı cami	20
İhrac-ı zemin	132	Hucec ve resm sicil ve ihzariye	195	Hasır bera-yı Mescid-i Debbagın	30
Hucec ve sicil ve gayrihi	248	...	60	Baha-i taam bera-yı debbaghane	80
Şem-i mescid	120	Zeyl-i oda	90	Şem-i bera-yı Mescid-i Manastr	24
Zaim-i çömlek?	33	Harc-ı kariz odaha-i Pazar-ı mahi	90	Kanadil-i? debbaghane	40
.... asiyab	283	...odaha-i tahtakale	70	Tavuk Pazarı'ndaki kariz	255
İhzariye	80	Zaim-i ...	12	Cihet-i hane-i imam-ı merhum Fenârî	346
Balkon-ı kariz	95	Harc-ı Asiyab-ı Gökdere	1098	Cihet-i müezzin?	40
Harc-ı müteferrika	150	Harc-ı Asiyab-ı bahçe	986	Cihet-i cami-i merhum Fenârî	124
Harc-ı bakkaliye ...	900	Harc-ı Asiyab-ı Zaviye	280	Cihet-i mescid ve ihzariye ve gayrihi	75
Resm-i sicil ... mülazım-ı kadim	100	Harc-ı Asiyab-ı Büzürk	298	Odalar	741
		Harc-ı Asiyab-ı Küçük	398	Zaviye Değirmeni	694
		Harc-ı müteferrika	80		

Vakıf giderleri olarak zikredilen personel maaşları, tamir masrafları ve mukataa ücretlerinin dışında da çeşitli yerlere sarf edilen ve bu çeşitliliklerinden dolayı tek bir kalemde tasnif edilemeyen masraflar vardır. Tablo 6'da "Diğer Masraflar" başlığıyla gösterilen bu gider kaleminde vakfın ödemekle yükümlü olduğu bazı vergiler, mescidlerin aydınlatılması için kullanılan yağ, kandil, balmumu vb. malzemelere yapılan harcamalar, camilerdeki seccade ve hasırların ücretleri gibi vakfın varlığını ve düzenli işleyişini sağlayabilmesi için yapılması gereken çeşitli masraflar yer almaktadır.

Sonuç

Molla Fenârî derin ilmî şahsiyeti ve kişisel hizmetleriyle Bursa'ya naksettiği manevî damgasının yanı sıra, yaptırdığı vakıf eserleri ve bunların varlığını sürdürebilmesi için vakfettikleriyle maddî anlamda da Bursa'ya mührünü vurmuştur. Günümüze sadece haziresinde kabrinin bulunduğu Molla Fenârî Camii ulaşabilen vakıfları, aslında üç mescid ve bir medrese olarak kurulmuştur. Bu mescidlerden biri, inşa edildiği dönemde şehrin merkezi durumunda olan Hisar'da Manastır Mahallesi'nde, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin karşısında, diğeri ise Hisar'ın hemen doğusunda yer alan Debbaglar Çarşısı'ndadır. Medresesi ise şehre hâkim bir alanda, günümüzde "Molla Fenârî" adıyla anılan mahalledeki camisinin yakınındadır. İnşa edildikleri dönem göz önüne alındığında Molla Fenârî'nin, Bursa'nın yapılaşmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Uzun yıllar "Molla Fenârî vakfı" adıyla hizmet veren ve kayda geçirilen vakıf, sonraki dönemlerde İsa Bey Fenârî, Kadıasker Ali Efendi el-Fenârî ve Ahmed Paşa el-Fenârî vakıflarıyla tek bir çatı altında toplanarak âdeta tek bir vakıfmış gibi değerlendirilmiştir.